

БӨЛІМ: БАЛАБАҚША

Балалардың сөйлеу тілін дамыту

ЖАРИЯЛАНДЫ 14.11.2025	ТІРЕК СӨЗДЕР bilimger, бала, коммуникативтік құзыреттілік, мектепке дейінгі тәрбие, ойын технологиясы, отбасы, сөйлеу тілі, тіл дамыту, цифрлық білім беру ортасы, шығармашылық іс-әрекет	СІЛТЕМЕ https://bilimger.kz/183853/
--------------------------	--	--

Тенизбаева Асем Картанбаевна

Тәрбиеші

АННОТАЦИЯ

Бұл мақалада мектеп жасына дейінгі және бастауыш мектеп жасындағы балалардың сөйлеу тілін дамыту мәселесі заманауи психолінгвистикалық және педагогикалық тұрғыдан қарастырылады. Сөйлеу тілі баланың танымдық, эмоционалдық және әлеуметтік дамуының негізгі көрсеткіші болып саналады, сондықтан оны жүйелі түрде дамыту отбасы мен білім беру ұйымдарының ортақ міндеті ретінде сипатталады. Мақалада балалардың сөйлеу тілінің жас ерекшелікке сай даму кезеңдері, психолінгвистикалық негіздері, мектепке дейінгі ұйымдарда жүргізілетін тіл дамыту жұмыстарының мазмұны, ойын және шығармашылық іс-әрекет арқылы сөйлеуді жетілдіру жолдары, сондай-ақ отбасы мен цифрлық білім беру ортасының ықпалы жан-жақты талданады. Зерттеулер мен практикалық тәжірибелерге сүйене отырып, тіл дамыту үдерісінде ойын технологиялары, әңгімелеу, ертегілерді сахналау, шығармашылық тапсырмалар, интерактивті цифрлық ресурстарды кешенді қолданудың бала сөйлеуін жеделдететіні және коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыратыны негізделеді. Мақала соңында педагогтер мен ата-аналарға арналған әдістемелік ұсынымдар жинақталып, балалардың сөйлеу тілін дамыту жұмысының табысты болуы үшін тілдік ортаның байлығы, тұлғааралық қарым-қатынастың сапасы және баланың белсенді қатысуы шешуші фактор екендігі қорытындыланады.

Кілт сөздер

бала, сөйлеу тілі, тіл дамыту, мектепке дейінгі тәрбие, ойын технологиясы, шығармашылық іс-әрекет, коммуникативтік құзыреттілік, отбасы, цифрлық білім беру

ортасы.

КІРІСПЕ

Баланың туған сәтінен бастап қоғаммен байланысқа түсуінің негізгі құралы – тіл, ал тілдің нақтыланған, қалыптасқан көрінісі – сөйлеу тілі болып табылады. Сөйлеу тілі арқылы бала қоршаған ортамен қарым-қатынас жасайды, өзінің қажеттілігін, эмоциясын, ой-пікірін білдіреді, білім мен мәдени тәжірибені меңгереді. Мектеп жасына дейінгі кезең – сөйлеу тілінің ең қарқынды дамитын сензитивті уақыты, осы кезеңде дұрыс ұйымдастырылған тілдік орта мен мақсатты педагогикалық ықпал баланың әрі қарайғы оқу жетістіктеріне, тұлғалық және әлеуметтік бейімделуіне тікелей әсер етеді. Зерттеулерде мектеп жасына дейінгі және бастауыш мектеп жасындағы балалардың сөздік қорының байлығы мен байланыстырып сөйлеу дағдысы олардың оқу сауаттылығы, мәтінді түсіну, логикалық ойлау деңгейімен өзара тығыз байланыста екендігі айқындалған.

Қазақ педагогикасы мен мектепке дейінгі тәрбие саласындағы ғылыми еңбектерде баланың тілін дамыту мәселесі әрдайым өзекті болып келген, әсіресе Б.Б.Баймұратова және басқа да отандық ғалымдар тіл дамытуды барлық оқу іс-әрекетімен кіріктіре жүргізу қажеттігін негіздеп, балабақша мен бастауыш мектептегі тіл дамыту жұмыстарын ақыл-ой тәрбиесімен, танымдық іс-әрекетпен бірлікте қарастырған. Қазіргі кезде цифрландыру, ақпараттық технологиялардың кең таралуы балалардың тілдік тәжірибесіне жаңа мүмкіндіктермен қатар, белгілі бір қауіптер де алып келуде: дайын визуалды контенттің шамадан тыс көп болуы ауызша сөйлеуге деген ішкі қажеттілікті төмендетуі мүмкін, сондықтан педагог пен ата-ана балалардың сөйлеуін жандандыратын белсенді, интерактивті әдістерді саналы түрде таңдауы тиіс.

Осыған орай, мақалада балалардың сөйлеу тілін дамытудың теориялық негіздері мен практикалық жолдары кешенді түрде қарастырылып, мектепке дейінгі ұйымдардың және отбасының, сондай-ақ шығармашылық және цифрлық іс-әрекеттердің рөлі сарапталады.

Балалардың сөйлеу тілінің даму кезеңдері мен жас ерекшеліктері

Балалардың сөйлеу тілінің дамуын жас кезеңдеріне сәйкес жүйелі қарастыру, ең алдымен, педагог пен ата-анаға бала мүмкіндігі мен қажеттілігін дұрыс бағалап, соған сай әдіс-тәсіл қолдануға мүмкіндік береді, себебі ерте сәбилік шақтан бастап баланың дыбыстық еліктеуі, былдырлауы, алғашқы сөздері, қарапайым фразалары біртіндеп күрделі сөйлемдерге, жалпылаушы ұғымдарға, байланыстырып сөйлеуге ұласып, когнитивтік және коммуникативтік дамудың жетекші факторы ретінде көрінеді. Мектепке дейінгі жаста, шамамен үш-төрт жастан бастап, бала сөйлеуінде грамматикалық құрылымдар нығая түсіп, сөздік қоры қарқынды артады, ол заттар мен

құбылыстардың атауын ғана емес, олардың қасиеттерін, әрекеттерін, себеп-салдар байланыстарын сөзбен білдіруге ұмтылады, ал бұл үдеріс тілдік үлгілерді ересектерден есту, ойын және тұрмыстық жағдайларда сөйлесу арқылы жүзеге асады.

Мектепке дейінгі кезеңнің соңына қарай балалардың сөйлеу тілінде байланыстырып әңгімелеу, оқиға желісін жүйелі жеткізу, өз көзқарасын дәлелді айту, сұрақтарға толық жауап беру дағдыларының қалыптасуы ерекше маңызды, өйткені дәл осы дағдылар бастауыш мектепте оқу, жазу, математикалық түсініктерді меңгеруге тікелей ықпал етеді. Мектеп жасындағы балалардың сөйлеу тілін зерттеген авторлар бұл жаста сөздік қорының сапалық өзгерісі байқалатынын, ғылыми-танымдық терминдер мен абстрактілі ұғымдарға деген сұраныс артатынын, сондықтан тіл дамыту жұмысы тек тұрмыстық сөздермен шектелмей, оқу мәтіндері, ғылыми-танымдық әңгімелер, жобалық жұмыстар арқылы тереңдетілуі тиіс екенін атап өтеді. Осылайша, жас ерекшелік динамикасын ескеру балалардың сөйлеу тілін дамытуда шамадан тыс талап қоюдан немесе керісінше, тілдік мүмкіндігін толық пайдаланбай қалудан сақтайды.

Сөйлеу тілін дамытудың психолингвистикалық және педагогикалық негіздері

Балалардың сөйлеу тілін дамыту проблемасын психолингвистикалық тұрғыдан қарастырғанда, сөйлеу – ойлаудың сыртқы көрінісі, сананың тіл арқылы материалдануы екені айқындалады; сол себепті тіл дамыту жұмысы тек фонетикалық дағдыларды реттеу немесе сөздік қорды көбейтумен шектелмей, баланың қоршаған ортаны тануы, түсіндіруі, бағалауы, жоспарлауы сияқты күрделі интеллектуалдық үдерістермен тығыз байланыста жүргізілуі керек. Қазақ және шетелдік ғалымдардың еңбектерінде сөйлеудің ішкі (ойша) және сыртқы (ауызша, жазбаша) формалары туралы түсініктер беріледі, мұнда ішкі сөйлеу бала ойының құрылымын белгілеуге, сыртқы сөйлеу сол ойды басқаларға жеткізуге қызмет ететіні, ал осы екі деңгейдің үйлесімді дамуы коммуникативтік құзыреттіліктің қалыптасуына негіз болатыны көрсетіледі.

Педагогикалық көзқарас тұрғысынан алғанда, сөйлеу тілін дамыту – мақсатты түрде ұйымдастырылатын, оқу-тәрбие процесінің барлық аспектісіне ендірілетін кешенді жұмыс, ол баланың сөздік қорын байыту, грамматикалық құрылымдарды меңгерту, дыбыстық мәдениетін қалыптастыру, байланыстырып сөйлеуге үйрету, түрлі жағдаятта тілдік құралдарды орынды қолдануға дағдыландыру сияқты өзара байланысты компоненттерден тұрады. Мектепке дейінгі педагогика саласындағы зерттеулерде тіл дамыту жұмысы балабақшадағы барлық оқу қызметінде – көркем әдебиет оқу, сауат ашуға даярлық, сурет салу, музыка, математика, қимыл-қозғалыс сабақтары барысында жүзеге асуы қажет екені кеңінен дәлелденген, өйткені тіл тек «тіл сабағында» ғана емес, кез келген әрекетте баланың ойлауын сүйемелдейтін әмбебап құрал ретінде қызмет етеді. Осы теориялық алғышарттар балалармен жұмыста репродуктивтік (дайын мәтінді қайталау) және продуктивтік (өз ойын құрастыру) сөйлеу әрекетін тең

ұштастыруды, диалог пен монолог формаларын алмастырып отыруды, тілдік тапсырмаларды проблемалық, зерттеушілік сипаттағы жағдаяттармен байытуды талап етеді.

Мектепке дейінгі ұйымда тіл дамыту жұмыстарының мазмұны

Мектеп жасына дейінгі ұйымдарда балалардың сөйлеу тілін дамыту жұмыстары оқу бағдарламасына сәйкес жүйеленіп, күн тәртібіндегі барлық іс-әрекет түрлеріне кіріктірілуі қажет, бұл ретте арнайы тіл дамыту ұйымдастырылған оқу қызметтерімен қатар, күнделікті тұрмыстық жағдаяттар, ойын, серуен, дербес әрекеттер кезінде де тілдік қарым-қатынасқа кең мүмкіндік жасалуы маңызды. Педагогтердің тәжірибесін талдау нәтижелері балабақшада тіл дамыту бағыттары ретінде сөздік қорды кеңейту, дыбыстарды дұрыс айтуға үйрету, сөйлем құрау, мәтін мазмұнын әңгімелету, ертегілер мен шағын әңгімелерді қайта құрастыру, диалогтық және монологтық сөйлеуді қалыптастыру, тілдік мәдениетті (сыпайы сөйлеу, тыңдай білу, кезек күту, өз ойын дәлелдеу) тәрбиелеу міндеттері айқындалатынын көрсетеді.

Практикада бұл міндеттерді жүзеге асыру үшін сабақ құрылымына сөздік жұмыс, сөз тіркестері мен сөйлемдер құрау, сурет бойынша әңгіме құрастыру, кейіпкерлер атынан сөйлету, ұжымдық әңгімелесу, шағын зерттеу тапсырмалары, тілдік ойындар сияқты түрлі әдістер енгізіледі; мысалы, тақырыптық суреттерді пайдалана отырып, балалар заттардың атын, сынын, санын, орнын білдіретін сөздерді қолдануға дағдыланады, ал бірлескен әңгіме барысында оқиғалардың себеп-салдарын анықтап, хронологиялық реттілікті сақтауға үйренеді. Мектепке дейінгі ұйымдарда логопедиялық сүйемелдеу қажет ететін балалармен жеке және шағын топтық жұмыс жүргізу де сөйлеу тілін дамыту мазмұнының құрамдас бөлігі болып табылады, мұнда дыбысты қою, автоматтандыру, дифференциациялау жаттығулары ойынмен, қимылмен, көрнекілікпен ұштастырылғаны жөн. Сонымен қатар, тіл дамыту сабақтарында ұлттық құндылықтарға негізделген мақал-мәтелдер, жаңылтпаштар, халық ауыз әдебиеті үлгілері кеңінен қолданылып, балалардың тілін ғана емес, рухани әлемін де байытуға бағытталуы тиіс.

Ойын және шығармашылық іс-әрекет арқылы сөйлеу тілін дамыту

Балалардың жетекші әрекеті болып табылатын ойын сөйлеу тілін дамытудың ең табиғи және тиімді құралы ретінде қарастырылады, себебі ойын барысында бала өзін еркін сезінеді, түрлі рөлдерге еніп, өмірлік жағдаяттарды модельдейді, өзара қарым-қатынасқа түседі және осының бәрі тілдік белсенділікті күшейтеді. Зерттеулер мен әдістемелік еңбектерде дидактикалық ойындар, рөлдік және сюжеттік-рөлдік ойындар, қимылды және драмалық ойындар, тілге бойлау әдістері, шығармашылық тапсырмалар сөйлеу тілін дамытудың пәрменді тетігі екені айтылады; мысалы, ертегіні сахналау, кейіпкерлерді дауыс ырғағы, мимика, қимыл арқылы бейнелеу балалардың интонацияны, сөз екпінін, диалогтық сөйлеудің табиғи ағысын меңгеруіне көмектеседі.

Шығармашылық іс-әрекет түрлері – сурет салу, мүсіндеу, құрастыру, зерттеу жобалары, шағын әңгіме немесе өлең шығару – сөйлеумен органикалық байланыста ұйымдастырылғанда, балаға өз идеясын сөзбен түсіндіруге, жоспар құруға, нәтижесін сипаттауға мүмкіндік береді, осылайша тіл тек дайын ақпаратты қайта айту құралы емес, шығармашылық ойды іске асыру құралына айналады. Педагог шығармашылық тапсырма бергенде, балаларды бір-бірімен пікір алмасуға, өз жұмысын таныстыруға, сұрақ қойып, жауап беруге ынталандыруы қажет, өйткені тілдік қарым-қатынассыз шығармашылық өнімнің толық құндылығы ашылмайды. Ойын мен шығармашылық іс-әрекеттің тағы бір маңызды қыры – олар эмоциялық жағымды фон қалыптастырады, ал жағымды эмоция жағдайында балалар жаңа сөздерді, құрылымдарды жеңіл меңгереді, қателесуден қорықпайды, өз ойын батыл жеткізеді; сондықтан сөйлеу тілін дамытуға бағытталған оқу қызметінде міндетті түрде түрлі ойын элементтері, рөлдік жағдаяттар, шығармашылық тапсырмалар жүйелі түрде қолданылуы тиіс.

Отбасы және цифрлық білім беру ортасының бала сөйлеуіне ықпалы

Баланың алғашқы тілдік ортасы – отбасы, сондықтан ата-ананың сөйлеу мәдениеті, балаға жүгіну стилі, күнделікті қарым-қатынас сапасы оның сөйлеу тілінің қалыптасуына шешуші әсер етеді; егер үйде ересектер баламен жиі сөйлесіп, оның сұрағына байыппен жауап беріп, әңгімеге тартса, бірге ертегі оқып, көрген-білгенін талқыласа, сөзді түсіндірумен қатар, қолдану үлгілерін көрсетсе, бала тілінің дамуы едәуір жедел болады. Отбасында баланың сөйлеуін дамытуға арналған қарапайым, бірақ өте маңызды тәсілдерге бірлесіп кітап оқу, суреттер бойынша әңгімелеу, күнделікті тұрмыстық әрекеттерді сөзбен сүйемелдеу, отбасылық дәстүрлер туралы әңгімелер, ұлттық ертегілерді, мақал-мәтелдерді қолдану, күнделікті болған оқиғаларды кешке бірге талқылау жатады; мұндай әрекеттер барысында бала тек сөз үйреніп қана қоймай, өзінің тәжірибесін құрылымдауға, уақиға желісін реттеп айтуға, себеп-салдар байланысын орнатуға дағдыланады.

Қазіргі цифрлық дәуірде балалардың сөйлеу тілін дамытуда ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдаланудың да мүмкіндігі зор: интерактивті тілдік ойындар, мультимедиялық ертегілер, онлайн жаттығулар, дыбыстық жазбалар мен бейнесабақтар сөздік қорды байытуға, дыбыстау дағдыларын түзетуге, тыңдап түсіну қабілетін дамытуға жәрдемдесе алады. Алайда мамандар пассивті қабылдауға негізделген, баланы тек экранға телміртіп қоятын контенттің шектен тыс көп болуы сөйлеудің белсенділігін төмендетуі мүмкін екенін ескертеді, сондықтан цифрлық ресурстарды таңдау кезінде олардың интерактивтілігіне, балаға жауап беруге, сөйлеуге мүмкіндік беретін тапсырмалардың болуына назар аудару маңызды. Отбасында және балабақшада цифрлық және дәстүрлі құралдарды (кітап, үстел ойындары, тірі қарым-қатынас, шығармашылық әрекет) үйлестіре қолдану, цифрлық құрылғылармен жұмыс уақытын реттеу, экран алдында бірге отырып, көрген материалды сөзбен талқылау –

балалардың сөйлеу тілін дамытуға оң әсер ететін педагогикалық шарттар ретінде қарастырылады.

Қорытынды

Балалардың сөйлеу тілін дамыту – күрделі де көпқырлы педагогикалық үдеріс, ол баланың жас ерекшелігін, психолінгвистикалық даму заңдылықтарын, отбасылық және әлеуметтік ортаның ықпалын, заманауи ақпараттық кеңістіктің ерекшеліктерін ескеруді талап етеді. Мақалада қарастырылған теориялық және практикалық материалдар сөйлеу тілін дамыту міндеті тек логопедтің немесе жеке пән мұғалімінің жұмысы емес, балабақша мен мектеп ұжымының, ата-аналардың, сондай-ақ қоғамның ортақ жауапкершілігі екенін көрсетеді; өйткені сөйлеу тілінің деңгейі баланың оқу жетістіктерімен, тұлғалық өзін-өзі танытуымен, әлеуметтік бейімделуімен, болашақ кәсіби дамуымен тығыз байланысты.

Жүргізілген талдаулар балалардың сөйлеу тілін табысты дамыту үшін келесі негізгі шарттарды бөліп көрсетуге мүмкіндік береді: бай және мазмұнды тілдік ортаны қамтамасыз ету; ойын мен шығармашылық іс-әрекетке негізделген белсенді әдістерді жүйелі қолдану; тіл дамыту жұмысын барлық оқу іс-әрекетімен кіріктіру; отбасы мен білім беру ұйымы арасындағы серіктестік қарым-қатынасты нығайту; цифрлық ресурстарды саралап, интерактивті, сөйлеуді талап ететін материалдарды таңдау. Осы шарттар орындалған жағдайда, бала сөйлеуінің дыбыстық жағы да, сөздік қоры да, байланыстырып сөйлеу дағдылары да үйлесімді дамып, оның коммуникативтік құзыреттілігін, танымдық белсенділігін арттыруға берік негіз қаланады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Абилдаева К.Ж. **Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу тілін дамыту жұмыстарын жүргізу жолдары** // Bilimger.kz – 2022 ж. 13 мамыр. Қолжетімділік режимі: <https://bilimger.kz/120716/Bilimger.kz>
2. **Баланың тілін дамыту** // Bilimger.kz – 2022 ж. 12 мамыр. Қолжетімділік режимі: <https://bilimger.kz/120592/Bilimger.kz>
3. Азирахмет Ә.Б. **Балалардың сөйлеу тілін дамыту құралдарының бірі ретінде шығармашылық іс-әрекетін қолдану** // EduNews.kz. Қолжетімділік режимі: <https://edunews.kz/preschoolnews/2694-balalardy-syleu-tln-damytu-raldaryny-br-retn-de-shyarmashyly-s-reketn-oldanu.html> EduNews
4. **Балалардың сөйлеу тілін дамытудың маңыздылығы** // «Өрлеу» БАҰО» АҚ филиалы – ШҚО ПҚБАИ (ustazvko.orleu-edu.kz). Қолжетімділік режимі: <https://ustazvko.orleu-edu.kz/?p=2446>

5. **Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу тілінің дамуының теориялық негізі** // Stud.kz – ғылыми жұмыстар базасы. Қолжетімділік режимі: <https://stud.kz/referat/show/50913>

6. **Ертегі арқылы мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамыту** // Zerek.aqmoedu.kz – Ақмола облысы білім басқармасы. Қолжетімділік режимі: <https://zerek.aqmoedu.kz/content/erteg-aryly-mektep-ghasyna-deyng-balalardy-tln-damytu>

ҚМ АА Күәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.